

ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ

Η μνήμη επιστρέφει
με λαστιχένια πέδιλα

Αυτοβιογραφία

ΚΕΔΡΟΣ

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Βασιλης Βασιλικός: *Η μνήμη επιστρέφει με λαστικένια πέδιλα*

ISBN 978-960-04-5118-4

Υπεύθυνη Τμήματος Επιμέλειας-Διορθώσεων: Μαρία Σπανάκη
Επιμέλεια-Διόρθωση: Άγης Μπράτσος
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-διόρθωση: Νικολέττα Δουλάμη

© Βασιλης Βασιλικός, 2021

© Εκδόσεις Κέδρος, Α.Ε., 2021

Κέδρος Εκδοτική Α.Ε.

Γ. Γενναδίου 3

Αθήνα 106 78

τηλ. 210 38 09 712-14 • φαξ 210 33 02 655

www.kedros.gr • www.facebook.com/kedros.gr

e-mail: books@kedros.gr

Για την Ευρυδίκη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ένα από τα λίγα πειράματα που θυμάμαι από το σχολείο είναι «το κουταλάκι της Φυσικής»: το βάζαμε σε ένα ποτήρι νερού και το τμήμα του εκείνο που βρισκόταν μέσα στο νερό έμοιαζε να έχει άλλη κατεύθυνση από το άλλο που προεξείχε. Αυτό το λέγαμε «διάθλαση». Κάτι τέτοιο έμαθα αργότερα πως συμβαίνει και με το φως. Μόνο που δεν το λέμε «διάθλαση» πια αλλά «σκέδαση», «δια-σκέδαση», «σκεδασμό». Η καθηγήτρια της Φυσικής ήταν μια, κοντού αναστήματος, βυζασταρού. Εκείνο που τη χαρακτήριζε ήταν τα βυζιά της. Θα πρέπει όμως να ήταν και της Χημείας, αφού οι εκπυρσοκροτήσεις στο Χημείο του σχολείου μας την έκαναν κάθε τόσο να βάζει τις φωνές. Πολύ φτωχές αληθινά αναμνήσεις από έξι χρόνια φοίτησης σε ένα σχολείο όπου σαφώς η επίδοσή μου στο μπάσκετ υπερτερούσε όλων των άλλων επιδόσεων. Στο μπάσκετ ήμουν από τους πρώτους. Εγώ όχι μόνο δεν θυμάμαι, αλλά και δεν θέλω να θυμάμαι.

Δεν θυμάμαι τίποτε από τα παιδικά μου χρόνια. Τίποτα πέρα απ' αυτά που μου έχουν διηγηθεί: ότι μου αρέσαν τα βραχιόλια της γιαγιάς μου της Μαριγούλας, όταν ερχόταν και τα βροντούσε δίπλα από την κούνια μου, ότι έτρωγα πέτσινα

λουριά από ζώνες και βαλίτσες, όπου μου άρεσε να κρύβομαι, ότι, όταν με χτύπησε με τη φτερούγα του το φορτηγό, γύρισα ματωμένος στο σπίτι κι ανέβηκα από το υπόγειο, μέσα από την γκλαβανή, για να μη με δει η μάνα μου και πάθει, ότι...

Τη μέρα που κηρύχτηκε ο πόλεμος θυμάμαι την κυρία Πάτρα να έρχεται με τα πασούμια της και τα μπικουτί στο σπίτι και να μας λέει «να, αποκεί θα κατέβουν οι Βούλγαροι» και να μας δείχνει το μονοπάτι από την κορφή του Προφήτη Ηλία. Αλλά κι αυτό το θυμάμαι επειδή το έγραψα. Έτσι θυμάμαι – επειδή υπάρχουν και οι ανάλογες φωτογραφίες – εικόνες καρναβαλιών, όπου εγώ ήμουν ντυμένος γιατρός κι η αδελφή μου νοσοκόμα. Θυμάμαι ότι τρώγαμε με το κουτάλι το κατουρημένο από τον γάιδαρο του μανάβη χόμα της αυλής μας. Αλλά κι αυτό το θυμάμαι επειδή κάπου – στον *Γλαύκο Θρασάκη*; – το έγραψα. Και τον παπά των Αγίων Αναργύρων να κατεβαίνει από το «Σουηδικό» – *«μες στο σύννεφο του ράσου του»*. (Γραμμένο σε ποίημα κι αυτό.) Τον γιαουρτσή να διαλαλεί στη γειτονιά το πρόβειο γιαούρτι του και να το κόβει σε γενναίες μερίδες με τη σπάτουλα, ενώ εγώ ήθελα να πέφτει στη μερίδα μου όσο γινόταν περισσότερη κρούστα. Θυμάμαι τον μαστρο-Κώστα τον παπλωματά, φίλο και συν-κυνηγό του παππού μου στην Καβάλα, που πέθανε στην εξορία του Αϊ-Στράτη. (Κι αυτόν τον έκανα ποίημα, που το απαγγείλε σε μια εκδήλωση ενάντια στη Χούντα, στη Στοκχόλμη, ο Πέτρος Φυσσούν.) Αλλά «θυμάμαι» δεν είναι *«μια λέξη για να θυμάται κανείς»*, όπως έχω γράψει στ' *Αγγελιασμα*. «Θυμάμαι» δεν θα πει τίποτα, προπαντός όταν θυμάμαι μόνο τα γραπτά μου. Άρα, μπορώ να πω με βεβαιότητα ότι από τα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι μόνο ό,τι σώθηκε στις φωτογραφίες. Γι' αυτό και ζηλεύω το πρώτο μέρος του *Φοβερού*

βήματος του Κώστα Ταχτσή, όπου ο μακαρίτης ψιλοβελονιαστά ανασυνθέτει με τόση ενάργεια και ακρίβεια τα παιδικά του χρόνια.

Εγώ, εις το επίπονον αυτό έργον της αυτοβιογραφήσεως, ουδέ πρόθεσιν είχαν ουδέ την διάθεσιν πριν ευρεθώ εις το χωρίον αυτό. Λόγω της πλήρους απομονώσεώς μου από τα εγκόσμια, με συντροφία την ηλεκτρονική μηχανή μου (IBM), που δεν έχει ιδιικήν της μνήμη, απεφάσισα να την φορτίσω με την ιδικήν μου. Με συντροφία τον παπαγάλο και ένα ωδικόν πτηνόν, συνέρραψα το παρόν ιμάτιον, που επικαλείται ουχί την επιείκεια του αναγνώστου αλλά την παπαγαλική του ικανότητα αποστηθίσεως του στηθαιού. Ο παπαγάλος μου, από τας τρεις λέξεις που επεχείρησα να του μάθω, δεν εκράτησε παρά μόνον μία, το «μαλάκας». Αι άλλαι δύο ήσαν: «Βέλτσος» και «Σουπαδινάτζε».

Ταΐζων τον παπαγάλον μου με μαρουλόφυλλα, υιοθέτησα κι εγώ, διά την οικονομία της αφηγήσεως, το ψευδώνυμον Μαρούλης.

Σποραδικές αναμνήσεις. Από το σχολείο έμαθα δύο βασικά: Πρώτον, ότι η ζωή είναι πόνος και, δεύτερον, ότι η ζωή στον πλανήτη οφείλεται στην ιδιότητα του πάγου να γίνεται ελαφρύτερος από το νερό και να ανεβαίνει ως εκ τούτου εις την επιφάνεια της θαλάσσης, επιτρέποντας έτσι στη ζωή στον βυθό να συνεχίζει την αναπαραγωγή της.

Και τις δύο αυτές βασικές αλήθειες μάς τις έμαθε ο καθηγητής μας της Ιστορίας πρώτα και των Νέων Ελληνικών αργότερα, ο Νίκος Παπαχατζής. Μια ολόκληρη χρονιά μας

ανέλυε την πρώτη φράση από τα *Λόγια της πλώρης* του Καρκαβίτσα, «ο πατέρας μου – μύρο το κύμα που τον τύλιξε», και το «ως εκ δεισιδαίμονος φόβου», από τον «Αμερικάνο» του Παπαδιαμάντη.

Αντίθετα, οι πανεπιστημιακοί μου δάσκαλοι υπήρξαν όλοι από πολύ έως ολίγον «ψώνια». Τόσες οι δυσκολίες, φαίνεται, για να γίνει κανείς τότε πανεπιστημιακός καθηγητής, που στο τέλος τού έστριβε. Τώρα που γίναν όλοι καθηγητές του πανεπιστημίου, η τρέλα μετατοπίστηκε αλλού.

Πραγματικό ταλέντο στην τάξη μας υπήρξε ο Ντώνας από το Διδυμότειχο. Έφυγε για την Αμερική και δεν ξανακούστηκε. Πολύ καλός επίσης στα μαθήματα ήταν ο Καλφόγλου. Και ο πανέξυπνος Σαρφατής, που πολύ θα ήθελα να ξέρω τι απέγινε. Φίλος μου κολλητός ήταν πάντως ο Γεράκης, αυτός που «τράβηξε» αργότερα τις «φωτογραφίες» που αναλύω στο ομώνυμο βιβλίο μου. Έφυγε όμως για την Αφρική νωρίς. Μετά το σχολείο συνέχισα να είμαι στενός φίλος με τον συμμαθητή μου Γρηγόρη Αθυρίδη – τον Ορφέα στη *Διήγηση του Ιάσονα*, γιατί ήταν μεγάλο ταλέντο στη μουσική – και με τον Καραμπέτ Καλφαγιάν, στους οποίους το σπίτι σύχναζα πολύ, γι' αυτό και στη νουβέλα μου *Το φύλλο* ο «ήρωας» διάκειται συμπαθώς προς το διαμέρισμα των καλών Αρμένιδων της πολυκατοικίας όπου διαδραματίζεται η ιστορία.

Ένα φύλλον μπανάνας που μαραίνεται είναι ένας ολόκληρος κόσμος που απέρχεται, σκέφτηκε ο κύριος Μαρούλης ατενίζοντας το θλιβερό θέαμα εκείνου του κατώτερου στην ιεραρχία μπανανόφυλλου που είχε μαραθεί, όπως μαραίνεται ένας άνθρωπος. Που είχε πεθάνει, αλλά έμενε άταφος νεκρός. Που είχε πάρει το

χρώμα της γης, άδειο πια από την αλλοτινή του κλωροφύλλη, για να επαληθευθεί του λόγου το αληθές για τα έμβια: «χους ει και εις...» Ναι, αυτό ήταν. Τα άλλα φύλλα δεν το θρηνούσαν. Δεν το μοιρολογούσαν. Είχαν αναπεπταμένες τις λόγχες τους προς τον ουρανό εκλιπαρώντας τον, εις μάτην, να μην έχουν και αυτά την τύχη του άτυχου συντρόφου των. Τα φύλλα, με την κλωροφύλλη, υγιή και ευσταλή, σαν αναπεπταμένα λάβαρα, δεν ήξεραν την μοίρα των, ότι κάθε τελευταίον εις την ιεραρχία του κορμού είναι και το αμέσως επόμενον διά να απέλθει. Ο κύριος Μαρούλης τα έβλεπε με αυξανόμενον θαυμασμόν. Είχον, τα φύλλα αυτά, κάτι από την μεγαλοπρέπεια των φυτικών ηγεμόνων. Και ενεθυμείτο – πλάι εις τον παπαγάλον του, όστις εδυσκολεύετο να προφέρει το «Βέλτσος», πολύ δε περισσότερο το έτι περιπλοκότερον «Σουπαδινάτζε», κι επαναλάμβανε, δίκην τιμωρού θεού, το «μαλάκας», διότι ως ευκολοπρόφερτον ενηρμονίζετο ηχητικώς εις τον θαλαμίσκον του ράμφους του –, ενεθυμείτο πώς ο ίδιος, ως νεαρός, είχε εμπνευσθεί *Το φύλλον*.

Βρισκόταν, λέει, στο σπίτι του Γάλλου διευθυντού του εν Θεσσαλονίκη Γαλλικού Λυκείου, του κυρίου Ερρίκου Ερέτ (Henri Héret) – με προφερόμενον το «t» – και της εκλεκτής συζύγου του Σουζάννης, προς την οποίαν ο κύριος Μαρούλης, ως νεαρός, έτρεφε αόριστον τινά αδυναμίαν, όταν, εις εκείνον το *déjeuner* (δεν ενεθυμείτο πλέον με ποίαν αφορμή), ήκουσε τον κύριον Ερέτ να λέει, δείχνοντας το τεράστιο φιλόδεντρο που караδοκούσε στην γωνία: «Έτσι που μεγαλώνει αυτό, θα μας εξωπετάξει όλους μια μέρα από εδώ μέσα».

Ήτο ο σπόρος όστις χρόνια μετά εκάρπισε και απέδωσε καρπόν κοιλίας: την πρώτη γραφή του ομωνύμου αφηγήματος,

εκτάσεως ουχί πλέον των δώδεκα σελίδων. Ο κύριος Μαρούλης υπηρέτει τότε εις τον στρατόν και κατοικοέδρευε εις την οικία του φίλου του σκηνοθέτου Νίκου Κούνδουρου, υιού του διασήμου Κούνδουρου, το δεξί χέρι του Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος σκηνοθέτης μόλις είχε επιστρέψει από το γύρισμα της ταινίας του *Οι παράνομοι* εις την Μακεδονία, από όπου και έφερε ως λάφυρον έναν μακεδονικόν όνον. Ο όνος, κοινώς γαιόδουρι, περιορισμένος εις την άνευ αυλής οικία, έτρωγε τα πάντα όσα εύρισκε. Μίαν ημέρα έφαγε και την δεξιά κάλτσα του δοκίμου Μαρούλη.

«Ναι, θυμάμαι», μονολογούσε τώρα, «είχα δανεισθεί την γραφομηχανή του μακαρίτη Ρόδη Ρούφου, ανωτέρου υπαλλήλου του Υπουργείου Εξωτερικών και καλού συγγραφέως (ο κατόπιν “άνώνυμος” του βιβλίου-κολάφου κατά της Χούντας – *Vérité sur la Grèce*), και έτσι καθάρόγραφα την πρώτη εκείνην εκδοχή του *Φύλλον*. Η ιδέα του κυρίου Ερέτ είχε καρποφορήσει. Σιγά σιγά *Το φύλλον* αναπτύχθηκε εντός του σκοτεινού θαλάμου του εγκεφάλου μου πριν “εμφανισθεί”, τελειωμένον, εις το λευκόν χαρτί. Και συνεχώς εβελτιούτο και συνεχώς έπαιρνε άπλα, έως ότου, εν έτει 1959, του έδωσα την “θυσανική” μορφή του, διά να το κλαδέψω “ύστερις” εις τας τελικάς του διαστάσεις. Εις την μορφή εκείνην, την αδημοσίευτον, οι ένοικοι της πολυκατοικίας προσομοιάζονται με ζώα του τσίρκου, έκαστον με τον “ανάλογόν” του ένοικον, μίαν μέθοδο την οποίαν ορισμένα χρόνια μετά υιοθέτησα εις το Ζ. Έτσι όλα έχουν μία εξήγηση, όλα υπακούουσιν εις μίαν λογική».

Και ενεθυμείτο, ενώ ο μονότονος παπαγάλος δεν έπαυε να επαναλαμβάνει το γνωστόν τρισύλλαβον – το είχαν μάθει πλέον

όλα τα δένδρα του κήπου, όλες οι μπανανιές, όλα τα μποστάνια με τα υπέρογκα καρπούζια, όλες οι αμυγδαλιές, ακόμα και τα υδρόφιλα και υδροχαρή «ντέντε» –, την σχετική με τον γάιδαρον ιστορία της αγελάδος του κουμπάρου και φίλου του Στέλιου Καζαντζίδα.

Μετά την «Μαντουβάλα», την γνωστή επιτυχία τού προηγούμενου έτους, ο Στέλιος είχε πάρει μιαν αγελάδα στο σπίτι του, Κνωσού 12, την Ζιγκουάλα. (Η αγάπη του Στέλιου για τα ζώα υπήρξε ανέκαθεν υποδειγματική.) Η Ζιγκουάλα μεγάλωνε, η Ζιγκουάλα έτρωγε το καταπέτασμα και, μια μέρα που θέλησε να την ξεφορτωθεί, η Ζιγκουάλα δεν έβγαине ούτε από τις πόρτες ούτε από τα παράθυρα. Έπρεπε να γκρεμιστεί μέρος του τοίχου, δίπλα από το παράθυρο – προς μεγάλη δυσαρέσκεια της μητρός του, της θρήσκας κυρίας Γεθσημανής –, έπρεπε να έρθει βίντσι ειδικό, για να μπορέσει η Ζιγκουάλα, δεμένη και θρεμμένη, να βρεθεί σώα και αβλαβής στο κατάστρωμα του δρόμου και να παραδοθεί ουχί προς σφαγή αλλά προς αγρανάπαισιν εις το αγρόκτημα του Στέλιου, εις την πλησίον της Θεσσαλονίκης κοινότητα της Χαλάστρας, όπου είχε φυτεύσει την προηγούμενη χρονιά ο ίδιος καλαμπόκια, που του τα λιάνισαν τα ζώα του γείτονα. Διότι όλες οι επιχειρήσεις που κατά καιρούς έκανε ο κουμπάρος και φίλος του, ο Στέλιος, στο τέλος χαλάστρα γίνονταν. Δεν είχε τέλος ευτυχές (happy end) καμιά από τις επιχειρήσεις του.

Καλή μου αδελφούλα, χρυσή μου ηλεκτρονική μηχανή. Καλά που ήσουν εσύ και δεν ήταν άλλος. Γιατί το 'πε, το 'πε ο παπαγάλος. Όμως εσύ τον διαψεύδεις. Είναι το κείμενό μου που θα ταξιδεύει στις δισκέτες σου πριν εκτυπωθεί η θησαυρισμένη μνήμη μιας ζωής, της δικής μου τέλος πάντων. Γιατί όλα όσα

έγιναν έπρεπε να γίνουν, γιατί όλα που έγιναν, ακόμα και τα άσχημα, ήταν μέσα στην πάνσοφα οργανωμένη σκέψη του Δημιουργού. «*Κύριε, σαν ήρθεν η βραδιά / σου λέω την προσευχή μου. Άλλη ψυχή δεν έβλαψα στον κόσμο απ' τη δική μου...*» – Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Συγγραφέας συγκλονιστικός. Τα διηγήματά του σκαμμένα, πελεκημένα σε ξύλο ακαζού. Τα δοκίμιά του καίρια. Τα ποιήματά του αδάμαντες τιμιότητας. Μόνο η πολιτική προπαίδια του έλειπε, όπως και όλων των συγκαιρινών του, λες και, αν υπήρχε, θα έβλαψτε, θα θεωρούνταν σημάδι κακό.

Μεγάλα κοράκια, με λαιμούς κόνδορα, τσιμπολογούν στους παρατημένους σωρούς των σκουπιδιών, λίγο παραπέρα. Η ψαραγορά έχει κεφάλους και λάπαινες. Και χρυστόψαρα. Ο κύριος Μαρούλης αγόρασε μιαν αρμαθιά ψάρια, τα πλήρωσε κι ανέβηκε στο ξένο σπίτι. Και η μέρα αυτή προαναγγελλόταν δύσκολη. Είχε μπει πια στην τελική ευθεία. Αυτή την εβδομάδα εγκατέλειπε οριστικά το μέρος αυτό. Και με την ανατριχίλα της αναμονής, που δεν την άφηνε να περάσει ολόκληρη μέσα του για να μην αναστατωθεί πλήρως και χάσει την ψυχραιμία του, γύρισε στο σκοτεινό τραπέζι του και άρχισε να γράφει.

Πολλές στάθηκαν οι Σειρήνες που θέλησαν να με παραπλανήσουν, σκέπτεται ο κύριος Μαρούλης, πλην όμως εγώ, σταθερά κι απαρέγκλιτα, όδευα για τον μόνον σκοπόν που είχα τάξει στην ζωή μου, την ολοκλήρωση της αυτοβιογραφίας μου ή, όπως την υπενομάτιζα, τις «συγγραφικές μου αναμνήσεις». Διότι ως συγγραφέας έζησα μια ζωή, άρα οι αναμνήσεις μου δεν μπορούσαν να είναι άλλες παρά αυτές που απέκτησα με την καθημερινή ενασχόλησή μου. Βεβαίως και ε γνώρισα μαραγκούς, ψαράδες, ναυτικούς και ανθρώπους άλλων επαγγελμάτων. Βεβαίως ο Δημήτρης

ο επιπλοποιός, του οποίου και την κόρη εβάπτισα στην Θεσσαλονίκη, το 1979, με συν-κούμπαρο τον Στέλιο, είναι ένας άνθρωπος που με απησχόλησε. Τι όμως θα μπορούσα να θυμηθώ απ' αυτόν; Τι άλλο πέραν της στοργής που μου επέδειξαν, αυτός και η γυναίκα του, όταν έμεινα δυο βραδιές στο σπίτι τους; Ως μαραγκός είχε την εργασία του, αλλά ποτέ δεν ομιλούσε δι' αυτήν. Μαζί μου και με τον Καζαντζίδη ήθελε να ξεχάσει την βιοπάλη, ήθελε τραγούδια και φιλοσοφίες. Γιατί κάθε άνθρωπος θέλει να ξεφύγει από το ασφυκτικό περιβάλλον όπου είναι έγκλειστος. Αν μιλούσε για την τέχνη τού μαραγκού, θα επιμήκυνε την σκλαβιά του και πέραν των ωρών της εργασίας του. Μόνο μια τέχνη, ένα επάγγελμα δεν μπορεί να ξεφύγει του καημού του: το συγγραφικό. Διότι σε αυτό αναπαράγεται η ζωή, κι έτσι λησμονιά εύκολα δεν υπάρχει. Γι' αυτό και πολλοί συγγραφείς καταφεύγουν σε ξεδόματα ουτιδανά, για να μπορούν να αναπνεύσουν. Κάνουν τον κηπουρό, τον μάγειρα, τον ταξιδευτή, τον εξερευνητή κοραλλιών, τον ψαροτουφεκά. Μα είναι κυρίως πότες. Μόνο με το πιστό καταφέρνουν να ξεχάσουν το επώδυνο επάγγελμά τους· που είναι η επιστροφή στο κείμενο, είτε διά του κειμένου είτε διά των κριτικών, αναφορών, επιστολών, τηλεφώνων, φαξ, e-mail και τηλεοράσεων, είτε διά του πλέον επωδύνου «διάβασα το βιβλίο σου, που με συγκλόνισε». Η μόνη φυγή από την κόλαση της γραφής είναι εντέλει ο ύπνος. Μα κι αυτός δεν είναι πάντα εύκολος.

*Ενθυμού και μη λησμόνει
 πίνε τσάι με λεμόνι.
 Βούτα και παξιμαδάκι
 ενθυμού και το Μαράκι.*

Τραγούδι της Κατοχής:

Νάνι νάνι... Η νύχτα απλώνει σκοτάδι πυκνό.

[...]

*Κοιμήσου εσύ, μωρό μου, ξεκουράσου,
και τα όνειρά σου ας είναι γλυκά.*

Όπως και το:

*Η αγάπη γυρνάει σαν τη σφαίρα
κι ίσως μια μέρα δεν σ' αγαπώ.*

Οι δυο πόλεις όπου μπόρεσα να γράψω στη ζωή μου με τη μεγαλύτερη άνεση, που με ενέπνευσαν, θέλω να πω, ως πόλεις, όπου, μόλις πατούσα το πόδι μου, τα εγκεφαλικά μου κύτταρα αναζωπυρώνονταν, υπήρξαν δυο πόλεις-νεκροταφεία: το Βερολίνο και η Ρώμη. Στο Βερολίνο έζησα, με πολλά πηγαινέλα, για έναν περίπου χρόνο, από το 1970-1971. Νομίζω ότι έγραψα σε έντεκα μήνες ισάριθμα βιβλία. Ενώ ο κύριος όγκος της συγγραφικής μου δουλειάς από το 1972-1981 και από το 1985-1988 ολοκληρώθηκε στη Ρώμη.

Στο Βερολίνο, το Δυτικό, είχα μια υποτροφία της DAAD. Αργότερα την πήραν κι άλλοι συμπατριώτες συγγραφείς και ζωγράφοι. Τα χρόνια εκείνα ήταν μια πολιτεία-φάντασμα. Ζούσε με ορούς. Η μόνη μας υποχρέωση, ως υποτρόφων, ήταν να κυκλοφορούμε, άπαξ της ημέρας, για μια περίπου ώρα, στην κεντρική λεωφόρο Kurfürstendamm, για να μας «θεώνται» οι Βερολινέζοι. Να επιπλώνουμε δηλαδή την πόλη με τη σωματική παρουσία μας.

Μου πήγαινε το Δυτικό Βερολίνο σαν τον διάολο. Μόλις έφτανα, ξυπνούσαν, λες, οι δημιουργικές μου δυνάμεις, οι ίδιες αυτές που ατονούσαν μένοντας στο πολύ ενδιαφέρον Παρίσι. Στο Παρίσι δεν μπόρεσα να γράψω πολλά. Ούτε και στη Νέα Υόρκη, παρ' όλο που και στις δυο αυτές πολιτείες έγραψα ορισμένα βιβλία. Στο Παρίσι το *Καφενείον «Εμιγκρέκ» – Ο Άγιος Κλαύδιος*, είδος σημειώσεων που κρατούσα κάθε βράδυ σε μορφή διαλόγου, και το *Κ – Φανταστικό νιοκιμανιέρ ενός σκανδάλου*. Στη Νέα Υόρκη τους *Λωτοφάγους*. Αντίθετα, η Νέα Υόρκη και το Παρίσι υπήρξαν χώροι ιδανικοί για να ξαναφτιάξω προηγούμενα βιβλία μου. Έτσι, στη Νέα Υόρκη μοντάρισα τρεις συλλογές διηγημάτων σε δύο (*Αυτοκτονία με ερωτηματικό* και *Τα χαζά μπούτια*), τις *Τέσσερις προσανατολισμένες πόλεις – Βαρσοβία-Βουδαπέστη-Πράγα-Μόσχα* και την *Ατέλειωτη επιστολή*. Στο Παρίσι όλα τα υπόλοιπα. Όχι, ξέχασα κάτι. Στο καφενείο του Greenwich Village, το Figaro, τον χειμώνα του 1959, έγραψα το μεγαλύτερο μέρος τ' *Αγγελιάματος*. Και το υπόλοιπο στην Ithaca, New York.

Στη Ρώμη, πάλι, μου πήγαινε το κλίμα της, η απουσία ζωής, παρ' όλο που η ίδια η Ρώμη μπορεί να είναι, όταν τη ζεις από μέσα, ολοζώντανη πόλη. Ωστόσο, εγώ τη ζούσα απέξω. Γι' αυτό την πλήρωνα. Μια μίνι υποτροφία με έφερε σ' αυτήν. Ο Ίταλο Καλβίνο μού είπε το 1971: «Ο Σιλόνε (ο Ιγνάσιο) είναι πρόεδρος μιας επιτροπής που δίνει κάτι συμβολικές υποτροφίες σε πολιτικούς εξόριστους συγγραφείς. Δεν θα ήθελες να την πάρεις; Ο μόνος όρος είναι να κατοικήσεις στη Ρώμη για ένα διάστημα».

Όπως είχαμε μπουχτίσει το Παρίσι με τους ίδιους και τους ίδιους συνεξόριστους, στα ίδια καφενεία μέρα και νύχτα, κάναμε ένα ταξίδι ως τη Ρώμη και το πρώτο «ενοικιάζεται» που είδαμε το πιάσαμε. Ήταν στο κέντρο του κέντρου, στη via della Frezza – εκεί που είχα πρωτοπάει στις κόμισσας. Ένα δωμάτιο με μπάνιο και τουαλέτα όλο κι όλο. Σ’ αυτή την ανήλιαγη τρύπα απομαγνητοφώνησα τις κασέτες μου με τις συνεντεύξεις των εργατών μεταναστών στη Γερμανία. Αργότερα ξενοικιάστηκε ένα κανονικό στούντιο στη σοφίτα. Στοίχιζε πιο ακριβά. Αλλά η Μιμή κι εγώ θέλαμε πια να μείνουμε στη Ρώμη. Οπότε και το πιάσαμε. Αυτό έγινε το 1972. Κι έμεινα, εντέλει, κατά διαστήματα, ως το 1988.

Τελικά, στη Ρώμη έγραψα τον αγλέουρα. Την *Κάθοδο*, τον *Γλαύκο Θρασάκη*, τα *Πορτραίτα*, τον *Μονάρχη*. Έγραφα παντού, γιατί δεν με αφορούσαν ο Ιταλοί. Δεν καταλάβαινα καλά τη γλώσσα τους, οπότε ήμουν ελεύθερος να εκφράζομαι στη δική μου. Όπως τώρα εδώ. Για μπάνιο πήγαίναμε στη Σπερλόγκα, όπου είχε ένα πολύ ωραίο σπίτι η Ειρήνη Παπά. Εμείς, φυσικά, μέναμε σε ξενοδοχείο. Στη Σπερλόγκα, τα καλοκαίρια, μαζεύονταν πολλοί Έλληνες της διασποράς. Μια μέρα στην πλαζ – καλοκαίρι του ’73 ήταν, νομίζω –, ενώ πήγαίνα στην ταβέρνα του Ρόκο για να γράψω – έγραφα με πάθος τον *Μονάρχη*, γιατί μόλις είχα δει τον Κωνσταντίνο από κοντά σ’ εκείνη τη συνέντευξη που καταδίκασε τη Χούντα –, κατέβαινε κι ο Σημίτης με τη γυναίκα του και τα δυο μικρά τους κοριτσάκια. Βλέποντας το χρυσό στιλό που κρατούσα στο χέρι, μου λέει γελώντας: «Η χρυσή πένα...» Από τότε γίναμε φίλοι. Η διακριτικότητά του, ανάμεσα στους φωνακλάδες συνεξόριστους, από τότε με εντυπωσίαζε.

Στα στενά δρομάκια της Ρώμης, κοντά στο σπίτι μου – via della Croce, via dell’Oca, via Angelo Brunetti, via Frattina –, έκανα τους πιο όμορφους περίπατους. Ήταν ζεστά, οικεία, φορούσα τους δρόμους σαν γάντι στο χέρι μου. Δεν μπορούσα να ξεκολλήσω. Ήταν πέντε όλοι κι όλοι αυτοί οι δρόμοι. Καθένας κι ένα δάχτυλο. Εκεί δαπάνησα τα πιο όμορφα δειλινά ψωνίζοντας για το βραδινό, στην πρώτη και στη δεύτερη παραμονή μου στην ιταλική πρωτεύουσα, ακούγοντας τα κεπέγκια των μαγαζιών να κλείνουν στις εφτάμισι το βράδυ, καθώς οι μαγαζάτορες κατέβαζαν με δύναμη τα ρολά. Κι ίσως το ωραιότερο βιβλίο που διάβασα για τη Ρώμη να είναι του Ζολά. Με το όνομα της πόλης για τίτλο.

Στα δεκαπέντε περίπου χρόνια που έζησα συνολικά, οι Ιταλοί με γδύσαν, αλλά το χάρηκα. Όταν σου τα παίρνουν οι Ιταλοί, έχουν έναν τρόπο να σε κάνουν ακόμα και να χαιρέσαι. Αυτή είναι η μεγάλη αβάντα τους.

Σαν σήμερα, παραμονή των Θεοφανίων, πριν από δέκα χρόνια, είχε αποπειραθεί να με διώξει ο Μένιος Κουτσόγιωργας από την ΕΡΤ κι εγώ, ο βλάκας, δεν έφυγα. «Μαλάκα», φωνάζει ο παπαγάλος, χωρίς να ξέρει τι γράφω. Και μισώ όσα γράφω.

Δύο ακόμα παιδικές αναμνήσεις: η Αρμένισσα που μας έκανε γαλλικά στην Καβάλα, στην αδελφή μου και σ’ εμένα, και που ανέδιδε μια δυσάρεστη μυρωδιά.

Και οι δυο γεροντοκόρες στο ημιυπόγειο διαμερισμάκι της Παλαιών Πατρών Γερμανού στη Θεσσαλονίκη, στη δεκαετία του ’50, που νομίζω κάθε φορά πως είναι η Ζιζέλ, η μετα-

φράστριά μου, και η Λίλυ, η συγκάτοικός της, που μένουν στο Σατώ, έξω από το Παρίσι. Αν ήταν όμως η Ζιζέλ την εποχή εκείνη, θα έπρεπε σήμερα να είναι εκατόν είκοσι χρονών και δεν είναι καν εβδομήντα. Άρα, η ταύτιση που κάνω θα πρέπει να υπάγεται στην παραψυχολογία, στο γνωστό σύνδρομο του *déjà vu*. Όπως για χρόνια υπέφερα με τον μόνιμο εφιάλτη ότι πεθαίνω από σφαίρα στην πλάτη, στα τριάντα τρία μου χρόνια, καθώς προσπαθώ να αποφύγω την οδομαχία στρίβοντας στην Καρόλου Ντηλ, στη διασταύρωσή της με τη Βασιλέως Ηρακλείου, εκεί όπου αργότερα, γράφοντας το *Z – Φανταστικό νοκιμαντέρ ενός εγκλήματος*, έμαθα ότι έκανε πιάτσα το τρίκυκλο του Γκοτζαμάνη.

Θεοφάνια σήμερα. Η γιορτή της Κατάδυσης του Τιμίου Σταυρού. Είναι φοβερό όταν σκέφτομαι πως πέρασαν ήδη εννέα χρόνια από εκείνη τη συνάντηση με τον Κουτσόγιωργα, στο γραφείο του Μαρούδα, όπου υποτίθεται ότι θα του έδινα το χαρτί της παραίτησής μου και δεν του το έδωσα. (Περιγράφω το περιστατικό στο *K. Κακώς*. Εδώ είχε τη θέση του, όχι σε ένα βιβλίο για τον Κοσκωτά.) Αλλά εννέα χρόνια είναι πολλά σε σχέση με την ενάργεια του συμβάντος στο μνημονικό μου. Δεν λέω σαν να έγινε χτες, μα οπωσδήποτε δεν μπορεί να 'ναι εννέα χρόνια – ένα έκτο ή ένα έβδομο μιας ολόκληρης ζωής. Γιατί μου έμεινε έτσι αξέχαστο; Γιατί δεν το έγραψα στην ώρα του, για ν' απαλλαγώ από αυτό, και το έγραψα μόλις πέρυσι; Ή μήπως γιατί δεν συνέβη τίποτα πολύ σημαντικό μετά; Άγνωστο. Ωστόσο, ακόμα θυμάμαι το αναψοκοκκινισμένο πρόσωπο του Μένιου. Το σκυφτό κεφάλι του Μαρούδα... Θα μπορούσα να τα αναπαραστήσω όλα καταλεπτώς. Τι βλα-

κεία τότε να μη φύγω... Οι βλακείες πληρώνονται στη ζωή. Και λεφτά είχα και όρεξη. Τώρα ούτε λεφτά ούτε όρεξη για στιδήποτε έχω. Ήρθαμε και πιαστήκαμε εδώ με τον Νταντόν, σαν ποντικοί στη φάκα, και περιμένουμε, αφού εξαντλήσαμε όλα τα περιθώρια, να έχουν την καλοσύνη να μας απελευθερώσουν. Όπου, επιστρέφοντας οίκαδε, ένας Θεός ξέρει τι χάος οικονομικό έχω ν' αντιμετωπίσω. Το μόνο που δεν μου έχουν ακόμα στερήσει είναι αυτή η ελευθερία της έκφρασης, που με κρατάει ζωντανό...

Μια ώρα που δεν κάπνισα. Μένουν άλλες τρεις ως την επόμενη πίπα. Να δούμε αν θα μου έρθει η όρεξη για γράψιμο με τη στέρηση του καπνού. Αν θα αναπηδήσουν σιντριβάνια θυμού... Η ιστορία της πίπας άρχισε με την τρίτη γαστρορραγία το '89. Είχε γίνει πια συνήθεια να κάνω Δεκαπενταύγουστο στο νοσοκομείο με τις γαστρορραγίες. Και μπορώ να πω ότι μου άρεσε. Για μερικές μέρες, στο νοσοκομείο, με τον κλιματισμό, μόνος μου, μπορούσα να διαβάζω ατελείωτα, όσο ήθελα, και να μη βλέπω παρά μόνο αυτούς που θέλω. Από τότε αποφάσισα να κόψω το τσιγάρο και τον καφέ και να τα αντικαταστήσω με την πίπα και το τσάι. Και το μεν τσάι απέδωσε, γιατί μέχρι στιγμής δεν πέρασα τέταρτη γαστρορραγία, αλλά η πίπα, με τον τρόπο που τη δαγκώνω, μου έριξε τις επάλξεις των δοντιών. Αποδεκάτισε τα ωραία δοντάκια μου, που όλοι τα ζηλεύαν. Ωστόσο, πολύ πιο παλιά, θέλω ν' ανατρέξω στην αφετηρία, η καταστροφή των δοντιών άρχισε με έναν σφαγέα στη Θεσσαλονίκη. Κοντούλη τον λέγανε, αν δεν γελιέμαι, τον οδοντογιατρό που, στα καλά καθούμενα, όταν ακόμα ήμουν είκοσι χρονών, μου έβγαλε δυο φρονιμίτες. Και δεν μου είπε ο χαζός ότι για ένα εικοσιτε-

τράωρο τουλάχιστον έπρεπε να απέχω. Έτσι, καθώς αργότερα την ίδια βραδιά της έγλειφα λυσσασμένα την πλάτη, της γυναίκας εκείνης που ήμουν τότε αθεράπευτα ερωτευμένος μαζί της, την έβαψα στο αίμα, που μετά πέρασε και στα σεντόνια. Ευτυχώς, ως μεγαλύτερή μου στα χρόνια, κατάλαβε, δεν τρόμαξε. «Δεν μου το είπες ότι πήγες σήμερα στον οδοντογιατρό».

Ξουράφια μυριοστόλιστα και χιλιομπαλωμένα.

Χωράφια αδρά και σκόρπια ποτισμένα.

Γλάροι σταχτιοί σαν του μυαλού το νέφος.

Θεία η χάρις για το πιο Θεϊόν Βρέφος.

*Αρχέλαος του Θησαυρού
και Πολενάκης του Ρομάντσο.*

*Έφαγα κρινόχορτο
με μαγιονέζα «μάντζο».*

*Κι από της Ρώμης το πυργί
κι από το πυργί της Ρώμης,
κατέβηκα ένα ένα το σκαλί
της ταξιδεύτρας βρώμης.*

*Φύλλο μου, φυλλαράκι μου
και διπλοβασιλικέ μου. [...]*

Οι πύργοι της Μάνης. Οι τοίχοι της Φλωρεντίας. Οι Ιατρού της Μάνης. Οι Μέδικοι της Φλωρεντίας. Η Μέσα Μάνη. Η Έξω Φλωρεντία, η περιφερειακή. Εντέλει, ποια τραγούδησε το «Lucia di Lammermoor»;